

SULTAN REŞAT TÜRBESİ METAL-SANDUKA PAR- MAKLIK SÜSLEMELERİ

Yrd.Doç.Dr. Muhammet GÖRÜR

1969 'da Aksaray'da doğdu.

Ankara Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden 1988 yılında mezun oldu.

1991 yılında "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri"

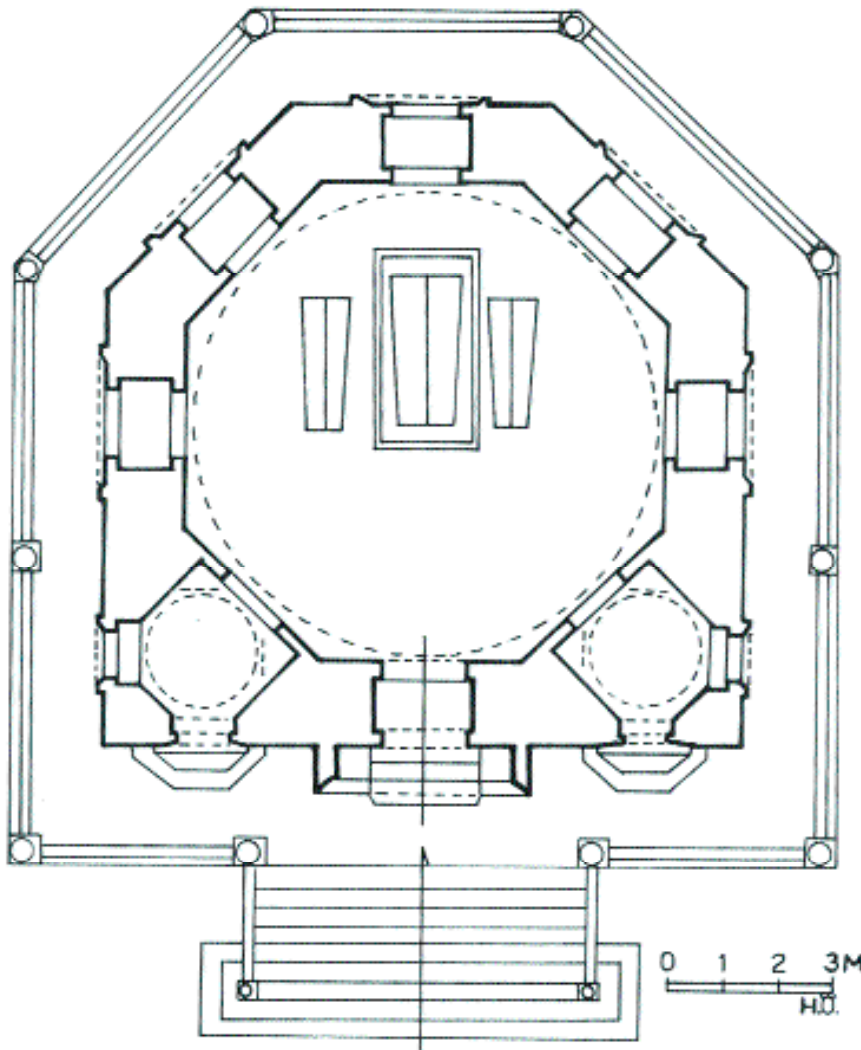
konulu Yüksek Lisans Tezi ile "Bilim Uzmanı";

1999 yılında "Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme" konulu tezle de "Doktor" ünvanını aldı.

2002' de Gazi Üniversitesi-Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne

Yardımcı Doçent olarak atandı. Halen aynı bölümde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Evlü ve bir çocuk babasıdır.

Çizim 1

Türbe, Eyüp'te Sultan Reşat Caddesi'nde, Bostan İskelesi'ne yakın bir arsa üzerinde yer almaktadır. Türbenin güneydoğusunda Reşadiye Mektebi yer alır.¹

Sultan Reşat kendisi için bir türbe yaptırmaya karar vermiş ve bu iş için de Mimar Ahmet Kemaleddin Bey'i görevlendirmiştir. Mimar Kemaleddin Bey'in türbeyi ve okulu 1910 yılında tasarladığını ön tasarım paftalarına kaydettiği tarihten öğreniyoruz.² Reşadiye Mektebi'nde de eğitime 1911 yılının Ekim ayında başladığını biliyoruz. Bu tarihlerden hareketle türbenin 1911-1912 yıllarında bitirildiği ileri sürülmektedir.³ Bazı araştırmacılar ise yapıyı içteki hattat imzasının altındaki H.1332/M. 1913-14 tarihinden hareketle 1913-14 yılına tarihlemektedir.⁴ Sultan

Reşat 1918 yılında ölümü üzerine türbeye defnedilmiştir.⁵

Kuzeydoğudan on basamaklı merdivenle çıkılan, zeminden 1.35 m. yüksekliğinde düzgün olmayan altıgen bir set üzerinde yer alan türbe, içten sekizgen, dıştan kuzey ve doğu köşelere yerleştirilen, düzgün olmayan altıgen planlı, küçük kubbelele örtülü mekanlar nedeniyle altıgen planlıdır (Plan 1)(Fotoğraf 1). Kuzeydoğu cephede taçkapı, kuzeybatı, batı, güney, güneydoğu ve güneybatısında eksende birer pencere yer almaktadır (Plan 1). Türbenin içinde, ortadaki diğerlerinden daha büyük ve metal parmaklıklı, yanlardakiler ise daha küçük boyutlu üç sanduka bulunmaktadır. Sandukalardan ortadaki Sultan Reşat'a diğerleri ise şehzadelere aittir. Ç-

- 1- Yıldırım YAVUZ, Mimar Ke-maklin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 198(.s.(36.,-ÖNKAL, Hakkı, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992,s.282, Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1999, s. 76., Levent KUM,, "Sultan Reşat Türbesi'nde Çini Tasarımı.", VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 7-9 Mayıs 2004, İstanbul 2004, s. {08.,-, Candan NEMLIOĞLU, "Sultan V. Mehmet Reşad'ın Eyüp'teki Türbesinin Kalemisi Bezemeleri", VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 7-9 Mayıs 2004, İstanbul 2004, S. 242.

2- Yıldırım YAVUZ, a.g.e., Levent KUM ağı.

3- Yıldırım YAVUZ, a.g.e., Levent KUM, a.g.e.

4- Candan NEMLIOĞLU,a.g.e.

5- ÖNKAL. Hakkı Hanedan Türbeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992..S.282, Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1999, s. 76.

Fotoğraf 1

lişmamızın konusunu ortadaki mermer kaide üzerinde yer alan Sultan Reşat'a ait sandukanın demir parmaklığının süslemeleri oluşturmaktadır. (Fotoğraf 2-3)

Konuya başlamadan önce niçin şebeke değil de parmaklık terimini kullandığımızı açıklayacak olursak, bugüne kadar daha çok pencere vb. açıklıkları kapatmak için kullanılan mermer, taş, ahşap, demir, tunç vb. malzeme ile yapılan kuruluşlar ya da öğeler için şebeke yaygın olarak kullanılmıştır. Şebeke, ayrıca kafes ve parmaklıklar için de kullanılmıştır. Ancak sözlük anlamlarına baktığımızda içerdiği anlam ve işlev açısından şebekeden çok parmaklık, daha uygun görünmektedir. Şebeke daha çok örtücü nitelikte, parmaklık ise kuşatıcı

cı niteliktedir. Bu bağlamda korkulukla benzerlik gösterirse korkuluk farklı işleviyle ayırılmaktadır. Celal Esat Arseven şebeke'yi, bir alçı pencere veya nakışlı revzenin camlarını tutmak üzere alçıdan veya kurşundan yapılmış ve birbirine lehimlenerek ağ gibi bir şekil almış olan kayıtların heyet-i mecmuası, (Fr. Verge, vergette, resille.) şeklinde tanımladıktan sonra: "Kafes ve parmaklıklar hakkında da kullanılır. Sandukaların etrafına yapılan oymalı ve kafes gibi kesme tezyinatlı tahta, taş veya madeni parmaklıklara da denir." demektedir.⁶

Parmaklığı ise, - bir yerden öbür yere geçilmemek için hail makamında konulan, aralan fasıllı çubuklardan müteşekkil mania şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca, bunların göz göz ve şebeke şeklinde yapılmış olanlarına kafes parmaklık (Fr. Claire-voie) veya şebeke denir. Bunlar ağaç, demir ve tunçtan olduğu gibi taştan da yapılır." demektedir. Yine, - Şebeke ile parmaklık'ın, şebekenin kafes gibi olması, parmaklığın ise yan yana konulmuş şakuli çubuklardan yapılmış ve trabzan şeklinde olmasıyla birbirinden ayrıldığını söylemektedir.⁷ Bir yerden diğer tarafa geçilmemesi için kullanılan, belli aralıklarla yerleştirilen çubuklardan oluşan kuruluş tanımından hareketle, hem tanım hem de biçimsel olarak "parmaklık"ın bu tür kuruluşlar için, daha uygun olduğunu düşündüğümüzden dolayı sanduka parmaklığı terimini kullanmayı daha uygun bulduk. Barışta da "bir açıklığı süsleyerek örtmek, merdivenleri sınırlamak, düşmeyi önlemek vb. amaçlarla oluşturulmuş şebekelerden, korkuluklardan farklı işlevle tasarlanmış parmaklıklar sandukanın çevresini kuşatarak ona mekanda ayrı bir vermek, sandukanın çevresini dolaşabilmek, ölünün bulunduğu yere saygı ve sevgi ile yaklaşabilmek, dua edebilmek için oluşturulmuş kuruluş" olarak tanımlamaktadır. Dikdörtgen gövdeli, genellikle dört dikme

6- Celal Esat ARSEVEN, "Şebeke" maddesi, Sanat Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1975, Milli Eğitim Basımevi, s. 1873.

7- Celal Esat ARSEVEN, "Parmaklık" maddesi, Sanat Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1975, Milli Eğitim

arasına oturtulmuş kayıtlarla birbirine bağlanan parmakçalıklar ya da birbirine eklenen levhalar, tablolardan meydana getirilmiş parmaklıkların metal ve ağaç örnekleri bulunmaktadır.⁸ Sandıkçı ise "Parmaklık daha çok bahçe duvarı, mezar çevresi gibi geçilmesi istenilmeyen, balkon, şerefe, kubbe kasnağı gibi kot farkından dolayı düşme tehlikesi bulunan yerlerde koruyucu olarak kullanılmaktadır. Temel kuruluşu aralıklı duran iki düşey elaman arasına yerleştirilen iki yatay kayıt aralarının taksimatından ibarettir. Söz konusu iki düşey elaman pencere yan söveleri, taş veya metal babalardır. Düşey elamanlara taşıtılan aralıklı iki yatay kayıt dikdörtgen kesitli yatay lamalardan oluşan taşıyıcıdır. Parmaklığı şekillendiren birini diğerinden ayıran bu iki yatay lamanın arasının şekillendirilmesidir. En basit şekliyle yuvarlak, dört köşe çubuk veya dikdörtgen kesitli lama kullanılarak eşit aralıklı olarak düşey bölümlenmesidir.⁹ demektedir.

Parmaklıkta malzeme olarak demir, teknik olarak ise döküm tekniği kullanılmıştır. Parçaları birbirine bağlamak için lehim (kaynak) ve perçin vida kullanılmıştır. (Fotoğraf 4-5)

Çalışmamızı oluşturan parmaklık, Sultan Reşat'a ait sandukanın oturduğu 2.5 m. uzunluğunda ve 1.40 m. eninde ve zeminden yaklaşık 0.30 m. yüksekliğindeki kaide üzerinde yer almaktadır. (Fotoğraf 2-3) Parmaklıkta 2.5 m. X 1.40 m. ölçülerinde ve 1 m. yüksekliğindedir.

Köşeleri yuvarlatılmış, parmaklık yatay ve düşey yerleştirilen şeritlerle üçlü bir düzenleme göstermektedir. Altta dikdörtgen biçiminde kaide diyebileceğimiz birinci bölüm, bunun üzerinde geniş kısımları aynalı kemerli, dar kısımları ise dilimli kemerli ikinci bölüm yer almaktadır. En üstte ise, dilimli kemerlerin üzerinde dört yapraklı yonca biçiminde içi boş, aynalı kemerlerin üzerinde ise yatay şemse biçiminde içi bitkisel bezemeli zemin üzerin-

Fotoğraf 2-3

de yazı bezemenin yer aldığı kartuşlar görülmektedir. Bu düzenleme kısa kenarlarda (Doğu-batı) ikişerli, uzun kenarlarda (kuzey-güney) beşli olarak karşımıza çıkmaktadır. (Fotoğraf 2-3)

Süsleme olarak, geometrik, bitkisel, karma (karışık), nesneli (mimari formlar) ve yazı olmak üzere beş farklı süsleme ile karşılaşırız. Geometrik süsleme, kaide ile ikinci bölüm arasında ki kabara kaidelelerinde, bitkisel süsleme ikinci bölümü ayıran şeritlerde ve üçüncü bölümdeki kartuş çerçeveleri ile şemse biçimindeki kartuşların içinde yer almaktadır. Karma (Karışık) süsleme, kaide ile ikinci bölüm arasındaki kabaların yüzeyinde; nesneli süsleme (Mimari öğeler) ise ikinci bölümü oluşturan ve dönüşümlü yerleştirilmiş kemerlerde; yazı ise, üçüncü bölümdeki yatay şemse biçimindeki kartuşların içindeki bitkisel bezemeli zeminlerin üzerinde karşımıza çıkmaktadır. (Fotoğraf 2-3,6)

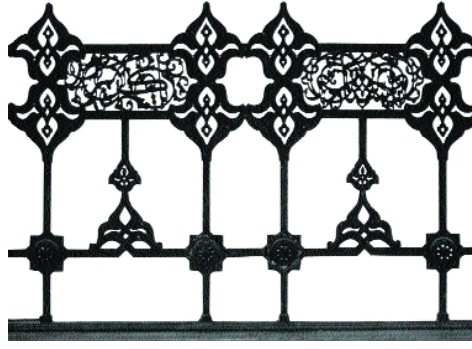

8- H.Örcün Barışta "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Ağaçtan Yapılmış Bazı Sanduka Parmaklıkları", Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi 25-26 Kasım 2004 s.1. (Yayımlanmamış tebliğinden)

9- Ümit Kazım Sandıkçı, "Osmanlı Mimarlığı İstanbul Yapılarında Dövmeye ve Dökme Metalin Dekoratif Kullanımı" Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir MİRAS", İstanbul 1999 s.400.

Fotoğraf 4, 5, 6

Kompozisyon olarak, geometrik kompozisyonları sekiz köşeli yıldız; bitkisel kompozisyonları, spiral kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak, farklı biçim ve boyuttaki rumiler ve bunların birleşmesi ya da kesişmesiyle oluşan palmetler ve yedi ve sekiz yapraklı rozet çiçeklerinden oluşan kıvrıkdal-rumi-palmet kompozisyonları meydana getirmektedir. Karma (Karışık) kompozisyonu Sekiz köşeli yıldız çerçeveler içindeki kabarlarda, merkezdeki sekiz kollu yıldızların kollarından çıkan rumi-palmetlerden oluşan sekiz kollu yıldız-rumi-palmet kompozisyonu; mimari formları ise şeritlerle oluşturulan aynalı kemerler ile dilimli kemerler; Yazı kompozisyonunu ise kartuşlar içindeki bitkisel zemin üzerindeki tek istifli Celi Sülüs hatlı "Esmâ-i Hüsnâ"¹⁰ oluşturmaktadır. (Fotoğraf 6) Bütün bu motifler parmaklığın dört yönünü bordür biçiminde kuşatarak genel kompozisyonu oluşturmaktadır. İlgi çeken özellik kartuşların (Motiflerin) her birinin ayrı bir kompozisyon şeklinde biçimlendirilmesidir. Burada her kartuş (motif) kendi başına kapalı bir kompozisyon gibi tasarlanmıştır. Her biri birbirinden farklıdır. Kartuşlardaki süsleme kompozisyonları:

Kartuş 1: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Kartuşun sağ tarafında üst köşedeki ruminin sapından çıkan kıvrık dal spiral dönerek yaklaşık ortalarda bir rumi ile sonlanmaktadır. Ortadaki ruminin bir ucundan çıkan ve spiral olarak içe dönen kıvrık dalda bir

rumi ile bitmektedir. Spiral kıvrık dalın alt ve üstünde de yine yaprak ve rumiler yer almaktadır. Ruminin ucundan çıkan diğer kıvrık dal sağa dönerek üstte birer rumi ile tamamlanmaktadır. Kartuşun ortasında bitkisel zemin üzerinde Celi Sülüs hatla yazılmış "Ya Latif" görülmektedir. (Fotoğraf 7)

Kartuş 2: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Spiral kıvrık dallar ve bunlardan çıkan rumilerin kesişmesiyle merkezde kademeli palmet oluşmaktadır. Bu bitkisel zemin üzerinde de Celi Sülüs hatla yazılmış "Ya Fettah" görülmektedir. (Fotoğraf 8)

Kartuş 3: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Ruminin sapından çıkan spiral kıvrık dal merkezde sağa ve sola dönen iki dala ayrılmaktadır. Dallardan sağa dönenin üzerinde belli aralıklarla yerleştirilmiş rumi ve yapraklar bulunmaktadır. İçte iki kademe yaparak dönen dal bir rumi ile sonlanmaktadır. Sola daha geniş bir kavisle dönen ve sağa dönen dala birleşen kıvrık dal üzerinde de belli aralıklarla yerleştirilmiş yaprak ve rumiler bulunmaktadır. Bu bitkisel zemin üzerinde ise Celi Sülüs hatla yazılmış "Ya Hannan" görülmektedir. (Fotoğraf 9)

Kartuş 4: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Merkezde rumilerin birleşmesiyle oluşan düz ve ters iki palmette birer küçük palmetle sonlanmaktadır. Ortadaki palmeti oluşturan rumilerden çıkan kıvrık dallar iki yanda spiral yaparak birer rumi ile tamamlanmaktadır. Kıvrık dallardan çıkan büyük rumiler birleşerek merkezdeki palmette çerçeve yapan bir palmeti meydana getirirler. Merkezdeki palmetin iki yanında yer alan kıvrık dallar üzerinde sağdaki yedi, soldaki sekiz yapraklı olan rozet çiçekleri bulunmaktadır. Bu zemin üzerinde

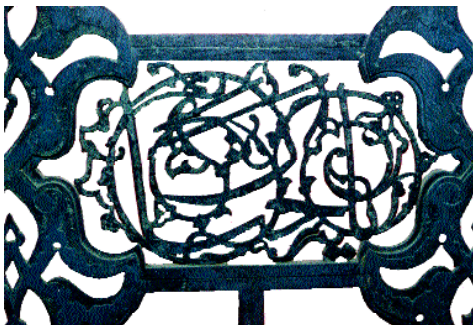
10- Yazılar T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Uzmanlarından Tabsin Saatçi tarafından okunmuştur Kendisine yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

Celi Sülüs hatlı "Ya Mücîp" ile kompozisyon tamamlanmaktadır. (Fotoğraf 10)

Kartuş 5: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Merkezdeki ruminin ucundan ve sapından çıkan spiral kıvrık dallar iki yanda sonlanmaktadır. Kıvrık dallar üzerine belli aralıklarla yerleştirilen düz-ters (diğer bir deyişle yukarı ve aşağı doğru yönlendirilmiş rumilerden oluşa zemin üzerinde Celi Sülüs hatlı "Ya Gafur" görülmektedir. (Fotoğraf 11)

Kartuş 6: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. İki ruminin birleşerek oluşturduğu palmetin ucunda daha küçük bir palmet yer almaktadır. Palmetin sapından çıkan kıvrık dal altta iki yana dönerek birer rumi ile sonlanmaktadır. Palmetin ucundan iki yana çıkan spiral dallar içe dönerek ortadaki palmete kademeli bir çerçeve oluşturduktan sonra birleşerek üstte daha küçük bir palmet oluşturan rumilerle tamamlanmaktadır. Rumilerden çıkan dallar iki yanda yine birer rumi ile sonlanmaktadır. Bu zemin üzerinde de Celi Sülüs hatlı "Ya Bev-

vap" bulunmaktadır. (Fotoğraf 12)

Kartuş 7: Spiral kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Sağ üst köşedeki ruminin ucundan çıkan dal küçük bir rumi ile sonlanmaktadır. Alttan çıkan iç içe spiral yapan dal sol üst köşede küçük bir rumi ile tamamlanmaktadır. Spiral kıvrık dalların üzerindeki yaprak ve farklı boyutlardaki rumilerden oluşan zeminin üzerinde de Celi Sülüs Hatlı "Ya Kerim" görülmektedir. (Fotoğraf 13)

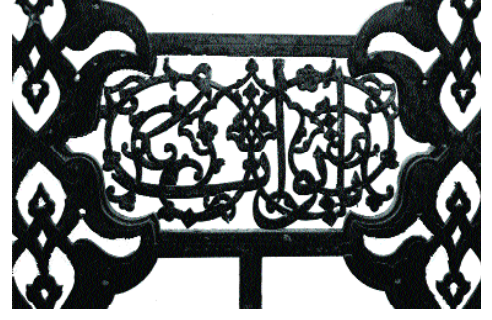
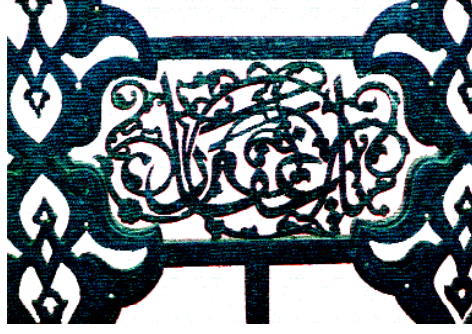
Kartuş 8: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Ortada altta rumilerin birleşmesiyle oluşa ters palmetin sapıda küçük bir palmetle sonlanmaktadır. Ortadaki palmete çerçeve oluşturan iki rumide birleşerek daha büyük bir palmet oluşturmaktadır. Bunun üzerinde de daha küçük bir palmet bulunmaktadır. Palmetin iki yanından çıkan ve içe dönen spiral kıvrık dallar birer rumi ile sonlanmaktadır. İçe dönen kıvrık dallardan çıkan rumiler yine merkezde birleşerek ortadaki palmetleri çerçeveleyen daha büyük bir palmet biçiminde sonlanmakta-

Fotoğraf 7-8

Fotoğraf 9-10

Fotoğraf 11-12
Fotoğraf 13-14

dır. Bu bitkisel zemin üzerinde de Celi Sülüs hatlı **"Ya Settar"** yer almaktadır. (Fotoğraf 14)

Kartuş 9: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. İki yandaki rumilerden çıkan kıvrık dallar ve çapraz rumiler kesişerek ve birleşerek kademeli dört palmet oluşturmaktadır. Kıvrık dallardan çıkan birer rumi palmetlere çerçeve oluşturduktan sonra üstte birer rumi ile sonlanmaktadır. Üzerlerinde yaprak ve rumilerin yer aldığı, rumilerin diğer ucundan çıkan spiral kıvrık dallar üst köşelerde birer rumi ile sonlanmaktadır. Ortadaki bitkisel zemin üzerinde de Celi Sülüs hatlı **"Ya Muin"** dikkati çekmektedir. (Fotoğraf 15)

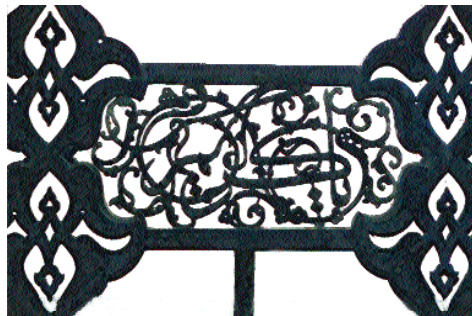
Kartuş 10: Spiral kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Sağdaki rumilerden çıkan ve üzerinde yaprak, düz-ters rumiler bulunan iç içe spiral kıvrık dallar yaprak ve birer rumi ile sonlanmaktadır. Bu zemin üzerinde de Celi Sülüs hatlı **"Ya Mennan"** yer almaktadır. (Fotoğraf 16)

Kartuş 11: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve rumilerden

oluşan bir düzenleme görülmektedir. Ortada, farklı biçimdeki rumilerin birleşerek oluşturduğu alttaki ters, üstteki düz olmak üzere farkı yönlendirilmiş iki palmet bulunmaktadır. Üstteki palmetin ucundan çıkan çıkan, üzerlerinde yaprak ve farklı boyutlarda rumiler bulunan iç içe spiral kıvrık dallar birer rumi ile sonlanmaktadır. Bitkisel zemin üzerinde Celi Sülüs hatlı **"Ya Deyyan"** görülmektedir. (Fotoğraf 17)

Kartuş 12: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Üstte ortada iki ruminin birleşerek oluşturduğu palmetten çıkan spiral kıvrık dallar iki yandan içe dönerek merkezde birer rumi ile tamamlanmaktadır. Üzerlerinde farklı biçim ve boyutta yaprak ve rumilerden oluşan bitkisel zemin üzerinde Celi Sülüs hatlı **"Ya Gafur"** bulunmaktadır. (Fotoğraf 18)

Kartuş 13: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve Rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Merkezde birleşerek büyük bir palmet oluşturan rumilerden çıkan spiral kıvrık dallar altta iki yana dönerek içte büyük birer rumi ile sona ermektedir. Üzerlerinde

yaprak ve rumiler bulunan spiral kıvrık dalların oluşturduğu bitkisel zemin üzerinde de Celi Sülüs "Ya Kuddus" yazısı görülmektedir. (Fotoğraf 19)

Kartuş 14: Spiral dönen kıvrık dallar üzerinde yer alan yaprak ve rumilerden oluşan bir düzenleme görülmektedir. Merkezdeki küçük birer rumiden çıkan kıvrık dallar kesişerek stilize bir palmet ve bunun üzerinde küçük bir palmet oluşturur. Sonra palmetten çıkan ve iki yana dönen iç içe spiral kıvrık dallar içte büyük boyutlu birer rumi ile sonlanmaktadır. Bu büyük boyutlu rumiler birleşerek üstteki stilize palmeti çerçeveleyen daha büyük boyutlu bir palmet meydana getirir. Daha sonra rumilerden çıkan dallarda daha küçük boyutlu birer rumi ile sonlanmaktadır. Bu düzenlemenin üzerinde de Celi Sülüs "Ya Hafız" hattı yer almaktadır. (Fotoğraf 20)

DEĞERLENDİRME

Osmanlı döneminin mimariye bağlı metal işçiliği XVIII yüzyıla kadar çoğunlukla şebekeler, kapı kilit, tokmak, halka ve menteşelerinden ve alemlerden ibarettir. Buralarda kullanılan malzeme dövme

demir, tunç, pirinç veya bakırdır. İmparatorluğun klasik döneminde dövme demir tekniği ile yapılan şebekelerde yatay ve dikey çubukların birbiri içinden geçirilmesi veya perçinlenmesi sonucunda oluşan geometrik biçimler yaygın olarak kullanılanlardır. Klasik dönemin sonlarına doğru tunçtan yararlanılarak, geometrik örgülerin yanı sıra, bitkisel kaynaklı organik düzenlemelerin ve kartuşların süsleme programlarında yer aldıkları görülmektedir. XVIII. yüzyılda, Erken ve Klasik dönem şebekelerinin geometrik motifli örneklerinin aksine, batı sanatı etkisiyle daha grift ve ana unsuru bitkisel olan motifler görülmektedir.¹¹ XVIII. yüzyıl Osmanlı Mimarlığında öncelikle süsleme alanında etkinliği saptanan batı kökenli motiflerin metal işçiliği örneklerine de yansıdığı izlenmektedir. Bu yıllardan başlayarak, çağın sivil mimarlık örneklerini ve özellikle su mimarisini etkisi altına alan Fransız Rokoko'su ve İtalyan Barok'u eğilimli biçimlendirmelerin metal şebekelerde uygulandığı, geleneksel motiflerin yerlerini sistematik kullanılmış kıvrım dallara, "S" ve "C" biçimlerine bıraktığı göze çarpmaktadır. Yüzeylerin barok üslup ilkelerine uygun düzenle-

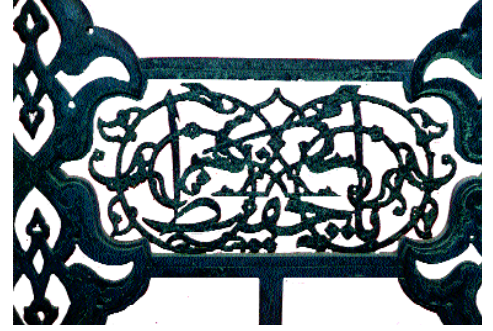

Fotoğraf 15-16

Fotoğraf 17-18

11- Semavi EYİCE, "Türk Sanatında Şebekeler.Parmaklıklar", *Sanat Dünyamız*, 6(1970) s. 32, Semra CİNER ve Zeynep İNANKÜR, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Maden İşçiliği Örnekleri." *Akademi -Mimarlık ve Sanat*, iO (1981) s. 49, Kadriye Figen VARDAR,, "İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir Üsluptaki Madeni Şebekeler.", *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII / 1(2004) s. (69-170).

Fotoğraf 19-20
Fotoğraf 21

melerine paralel olarak, şebekeler de düz yüzeyler yerine dışbükey biçimler oluşmaktadır. XIX. yüzyılın Ampir, Neo-Klasik ve ArtNouveau akımlarının metal işçiliği alanına da uygulandığını görüyoruz. Tüm bu biçimsel farklılaşmaların yanı sıra, yöntem açısından da yeniliklerle karşılaşmakta, dövme demir ve tunç işçiliği yerini gerek dini gerekse sivil yapılarda dökme demir almaktadır.¹² Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı büyük tehlikeler ve yenilgiler sonucu daha ucuz ve daha kolay imal edilen şebeke örneklerine geçilmiştir.¹³

Osmanlı İmparatorluğunda askerlik alanında başarıyla uygulanan döküm tekniğinin mimarlık alanına yansımaları Batılılaşma dönemine rastlamaktadır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bu teknikte yapılan demir mimari öğeler ya yerli ya da ithaldir. Saray'la ilgili yerli döküm işleri, Top-hane'nin önemini yitirmesiyle, 1850'lerde açılan Taşkızak'ta gerçekleştirilmiştir. Yine o dönemlerde İstanbul'da Perşembe Pazarı'nın Kalafat Yeri, Halıcıoğlu ve Hasköy'deki özel dökümhanelerde de üretim

yapılmaktadır. Yapılan bu parçalar Taşkızak'tan ayrılan ya da burasıyla ilgisi olan ustaların elinden çıkmaz. İstanbul'daki dökümhanelerde çoğunluk Karadenizli ustaların çalışmasına karşın, azınlık dökümcülerinde bu alanda etkin oldukları özellikle parçalar üzerindeki damgalardan anlaşılmaktadır. Osmanlı metal işçiliğinde usta çırak ilişkisi sürdürülmüştür. Yüzyılın ikinci yarısından sonraki bu örnekler göz önüne alındığında, üretime dönük dökme demir atölyelerinin genellikle azınlığın elinde olduğunu buna karşın, devlete ait yapıların tüm demir aksamının Taşkızak'ta yapıldığını görüyoruz.¹⁴

II. Mehmed döneminden başlayarak günümüzde de üretimine devam eden Taşkızak tersanesine III. Selim döneminde (1789-1807) bir dökümhane eklenmiş, İsviçre ve Fransa'dan uzman mühendisler getirilmiştir.¹⁵ 1845'den sonra üretime başlayan Zeytinburnu demir fabrikasında silah üretimi yapılırken saray ve çevresi için de özel üretimler yapılmıştır. Ayrıca İstanbul sokaklarının havagazı ile aydınlatılmasında kullanılan döküm demir direkler burada dökülmüştür.¹⁶ Yıldız Sarayı bünyesinde kurulan dökümhanede sarayın ihtiyacı olan dökümler yapılıyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki 28. 6.1887 tarihli bir evrakta Zeytinburnu demir fabrikası müdürü Cemal Paşanın Yıldız sarayı dökümhanesi ve marangozhanesinin işletilmesi için iş başına getirilmesinin faydalı olacağı belirtmektedir.¹⁷ Zeytinburnu demir fabrikası müdürünün Yıldız Sarayı dökümhanesinin başına ge-

12- Semra CİNER ve Zeynep İNANKUR, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Maden işçiliği Örnekleri." *Akademi -Mimarlık ve Sanat*, 10 (1981) s. 49-50, Kadriye Figen VARDAR, "İstanbul'da, XIX.Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir Üsluptaki Madeni Şebekeler.", *Sanat Tarihi Derişi*, XIII(2004) S. 169-170.

13- Kadriye Figen VARDAR, "İstanbul'da, XIX.Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir üslupdaki Madeni Şebekeler.", *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII(2001) s. 171-172.

14- Semra CİNER ve Zeynep İNANKUR, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Maden İşçiliği Örnekleri." *Akademi -Mimarlık ve Sanat*, 10 (1981) s. 51.

15- Turtel, E., "Taşkızak Tersanesi", *Dümlen Bugüne İstanbul Ansikloptisi*, C.7, İstanbul, 1994, s.223.

16- İlgürel, M., "Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", *Tarih Boyunca İstanbul*, İÜ. Ed.Fak.Tar.Arş.Mrkz., İstanbul, 1989

17- Başbakanlık Osmanlı Arşivi "Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı" Dosya no: 25 sıra no: 85 28.6.1304

Fotoğraf 22-23

tirilmek istenmesi burada oldukça ciddi üretim yapıldığına işaret etmektedir. Halıcıoğlu ve Hasköy özel dökümhanelerin bulunduğu semtlerdi. Buraların Taşkızak tersanesine yakın olması, tersaneye ait bazı döküm işlerinin özel imalathanelerde de yaptırılıyor olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Taşkızak dökümhanesinin özel dökümhanelerle ilişkisini sağlayan, daha sonra buradan ayrılan ustaların çalıştığı veya çalıştırdığı dökümhanelerde yapılan üretimlerde, saray ve çevresi için üretilen ürünlerin benzerleri görülebilmektedir.¹⁸ Diğer bir üretim merkezi de Sultanahmet Sanayi mektebidir. Uygulamalı öğretimin yapıldığı, kalıp ve üretim çeşitlerinin görüldüğü Yıldız Albümü fotoğrafları bize en gerçekçi bilgileri vermektedir.¹⁹

Osmanlı Mimarisinde XIX.yüzyıl sonları XX. yüzyılın başlarında Batılılaşma dönemine tepki olarak ortaya çıkan ve "1.Ulusal Mimarlık Dönemi" olarak isimlendirilen dönemde,²⁰ Neo-Klasik, Osmanlı ve daha önceki dönemlere ait Türk Sanatı örnekleri tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, bu durum mimari tasarımda değil daha çok mimari öğelerde ve süslemelerde daha yoğun hissedilmektedir. Sebebi ise, mimariye ihtiyaçtan dola-

yı giren (kışla, hastane, iskele, çok katlı han, apartman, gar, istasyon, banka, posta ve telgraf binası , okul vb.) yeni yapı türleridir. Bu yapılarda mimaride yeni uygulamalara yer verilirken, kubbe, saçak, konsol, cumba, köşe kuleleri vb. mimari öğeler ile çini, taş süsleme örneklerinde ve kompozisyonlarda daha önceki dönemlere ait özellikler dikkati çekmektedir. Mimari süslemede görülen eskiye dönük uygulama ve örnekler, metal işlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Metal işlerinde

18- Ciner, S., Z.İnankur, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Maden İşçiliği Örnekleri", DGSAAkademi s.10, İstanbul, 198], s. 51

19- Küçükerman, Ö., Maden Döküm Sanatı, Türk Demirdöküm Fabrikaları AŞ. İstanbul, 1994, ss.122-123; Sandıkçı, Ümit Kazım "Osmanlı Mimarlığı İstanbul Yapılarında Dövme ve Dökme Metalin Dekoratif Kullanımı", Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras", İstanbul 1999, s.400.

20- Y.Yavuz, Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981.s.69-72.

Fotoğraf 24-25

Fotoğraf 26-27

dövme ve döküm tekniği kullanılmaya devam edilirken; XVIII. ve XIX. yüzyılın ba-

tılı süsleme öğeleri yerini artık metal süslemelerde Klasik dönem ve öncesi görülen geometrik, bitkisel, karışık ve yazı vb. süsleme tür ve kompozisyonlarına bırakmaya başlamıştır.

Sultan Reşat Türbesi demir sanduka parmaklık süslemeleri'nin hem malzeme hemde süsleme tür ve kompozisyonları açısından benzer örneklerine rastlıyoruz. Bunlardan ilki II. Mahmut Türbesi'nde, Şehzadelere ait iki küçük sanduka parmaklıklarında karşımıza çıkmaktadır. (Fotoğraf 21-22) Malzeme dışında, düzenleme ve kompozisyonlar açısından bizim örneğimizle birebir aynıdır. Yine Aynı türbede yer alan Sultan II. Abdülhamit (Fotoğraf 23) ile Emine Sultan (Fotoğraf 24) ve Salih Naciye Hanım Sultana ait sanduka parmaklıklarında (Fotoğraf 25) ise ikinci bölümde biraz farklı bir kompozisyonla karşılaşıyoruz. Ayrıca, bu türbedeki parmaklıkların tek farkı malzemenin demir değil de pirinç olmasıdır. Malzeme dışındaki düzenlemeler hemen hemen aynıdır. Burada da altta sekiz köşeli yıldızlar içindeki kabaların üzerinde sekiz kollu yıldızdan çıkan rumi ve palmetler, üstte kartuşlar içindeki bitkisel zemin üzerinde Celi sülüs hatlı "Esmâ-i Hüsnâ" ve rumilerin birleşmesi ve kesişmesiyle oluşturulan palmetler vb. süsleme programı görülmektedir.

Yine Mimar Kemaleddin Bey tarafından yapılan İstanbul IV. Vakıf Hanı giriş kapı kanatları (Fotoğraf 26-27) ile kapının iki yanındaki alt seviyedeki pencere şebekelerinde, (Fotoğraf 28) kompozisyon olarak değilde aynı türde süsleme ve motiflerin kullanılması açısından büyük benzerlikler vardır. Yine burada da sekiz kollu yıldızlar içinde ki kabaların üzerinde sekiz kollu yıldızın kollarından çıkan palmet ve rumilerden oluşan kompozisyon (Fotoğraf 26); spiral kıvrık dalların üzerideki yaprak ve rumilerin birleşmesiyle oluşan palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyonlar görülmektedir. (Fotoğraf

27) Yalnızca kompozisyonların düzenlemelerinde bazı farklılıklar vardır. Bu da işlev ve konumlarından kaynaklanan farklılıklardan kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca, her iki yapıda da malzeme ve teknik aynıdır. Bu benzerlik hem dönem özelliğinden hem de aynı mimar tarafından tasarlanan ve yapılan yapılar olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Mimar Kemaleddin her iki yapıda da benzer malzemelerle, aynı türde süslemeleri kullanmıştır. Hem taş, hem çini, hem de metal malzeme ile hazırlanan geleneksel süsleme tür ve kompozisyonlarına yer vermiştir. Bu da yapılarda yer alan bu tür dönem özelliklerinin bir rastlantıdan değil, belli bir program ve uygulamalardan kaynaklandığını göstermesi açısından önemlidir. Bu yapılarda kullanılan demir döküm işlerinin nerede yapıldığı ve döküm kalıpları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte özellikle Sultan Reşat Türbesi'nde ki işlerin diğer devlet işlerinde olduğu gibi Taşkızak'ta yapılmış olabileceğini ileri sürebiliriz. Döküm kalıpları hakkında da bugüne kadar herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle kalıpların kırılmış ya da farklı işlevlerde kullanılmış oldukları için günümüze gelememiş olduklarını düşünmekteyiz.

BİBLİYOGRAFYA

ARSEVEN, Celal Esat, "Parmaklık" maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1975, Milli Eğitim Basımevi, s. 1595.) "Şebeke" maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1975, Milli Eğitim Basımevi, s. 1873.) Başbakanlık Osmanlı Arşivi "Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı" Dosya no: 25 sıra no: 85 28.6.1304.

BARIŞTA, H.Örcün. "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Ağaçtan Yapılmış Bazı Sanduka Parmaklıkları ", Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu. Marmara Üniversitesi, 25-26 Kasım 2004 İstanbul, s.1.-11

CİNER, Semra ve Zeynep İNANKUR, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Maden İşçiliği Örnekleri." *Akademi -Mimarlık ve Sanat*, 10 (1981) s. 47-52.

DEMİRİZ, Yıldız, *Eyüp'te Türbeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

EYİCE, Semavi, "Türk Sanatında Şebekeler Parmaklıklar", *Sanat Dünyamız*, 6(1976) s.32-41.

İLGÜREL, M, " Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", *Tarih Boyunca İstanbul*, İÜ. Ed.Fak.Tar.Arş.Mrkz., İstanbul, 1989.

KÜÇÜKERMEN, Ö., *Maden Döküm Sanatı*, Türk Demirdöküm Fabrikaları AS.. İstanbul, 1994, s.122-123.

KUM, Levent, "Sultan Reşat Türbesi'nde Çini Tasarımı.", *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 7-9 Mayıs 2004, İstanbul, 2004, s. 108-115.

ÖNKAL, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992; *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1999.

NEMLİOĞLU, Candan, "Sultan V. Mehmet Reşad'ın Eyüp'teki Türbesinin Kalemisi Bezemeleri", *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, 7-9 Mayıs 2004, İstanbul 2004, s. 242-247.

SANDIKÇI, Ümit Kazım, "Osmanlı Mimarlığı İstanbul Yapılarında Dövme ve Dökme Metalin Dekoratif Kullanımı", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras*, İstanbul 1999 s. 396-405

TURTEL, E., "Taşkızak Tersanesi", *Dümlen Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1994, s.223.

VARDAR, Kadriye Figen, "İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir Üsluptaki Madeni Şebekeler.", *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII/1 (2004) s. 169-180.

YAVUZ, Yıldırım, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981.